

hennes mångåriga arbete med rekonstruerandet av Sveriges medeltida handskriftsbestånd. Doktor Schmid var av resa förhindrad att personligen närvara.

Sedan ordföranden riktat hälsningsord även till kvällens inbjudna gäst, fil. doktor Sven Hedin, överlämnades ordet till docenten Gösta Montell, som talade om »Hedinexpeditionens arkeologiska undersökningar i Centralasien 1927—1934». I den efterföljande diskussionen gjorde fil. doktor Sven Hedin ett längre inlägg.

Det andra sammanträdet för säsongen ägde rum 4 maj och därvid talade fil. doktor Toni Schmid över ämnet: »Från den heliga lansen till Avicenna — något om innehållet i våra medeltida handskrifter.»

Vid höstsammanträdet 16 november hölls föredraget av professor Birger Nerman: »Vem var konungen i Sutton Hoo?»

Den sedvanliga vårexkursionen ägde rum söndagen 27 maj och ställdes till Selaön, Tynnelsö och Strängnäs. Med förhyrd buss, delvis också med privatbilar, avreste de till ett femtiotal uppgående deltagarna direkt till Mälsåker, där ordföranden höll ett hälsningsanförande och sekreteraren redogjorde för slottets historia och demonstrerade den nu starkt förfallna anläggningen. Över Stallarholmen fortsatte man till Mervalla i Ytterselö sn, där den kända runstenen demonstrerades av ordföranden, som också gav en översikt över Selaöns fornminnen vid nästa punkt på programmet, som var det märkliga järnåldersgravfältet vid Åsa. Före överfarten till Tynnelsö hölls lunchpaus. För Tynnelsö slotts historia redogjorde sekreteraren, varpå interiören besågs, innan det var tid för återfärd till Selaön och bussen, som förde deltagarna direkt till Strängnäs. Docenten Nils G. Wollin höll i domkyrkan ett längre anförande, i vilket han skildrade anläggningen ur konsthistorisk och byggnadshistorisk synpunkt, och därefter ledde en rundvandring i och utanför domkyrkan. Museisamlingarna i Rogge-borgen demonstrerades sedan av amanuensen Erik Harry Bergqvist. Efter kaffepaus företogs återfärden direkt till Stockholm, där dagen avslutades med subskriberad middag.

Dagmar Selling

DEN ÄLDSTA URKUNDEN OM SVEARIKETS OMFATTNING

År 1913 utgav Sven Tunberg en av senare forskning ofta citerad skrift om »En romersk källa om Norden vid 1100-talets början» (i Uppsala universitets årsskrift 1913). Han påvisade där att en tidigare av Delisle och Mommsen utgiven kyrklig provinsförteckning (förvarad i Laurentinska biblioteket i Florens) från omkring 1120 under rubriken »Provincia Danorum» innehöll en högst märklig uppräknig av såväl biskopssätena i Norden som av de landskap, som ingingo i Sveariket. Den del som rör Sverige må här citeras:

»Nomina civitatum in Suethia. Scara. Liunga. Kaupinga. Tuna. Strigiñ. Sigituna. Arosa.

Nomina insularum de regna Sueuorum. Gothica australis. Gothica occidentalis. Guasmania. Sundermannia. Nerh. Tindia. Fedundria. Atanht. Guthlandia. Guarandia. Findia. Hestia. Helsingia. Guarmelande. Teuste.»

I en samtidigt publicerad »Efterskrift» fäste Tunberg uppmärksamheten på existensen av ett tidigare helt okänt biskopssäte i Tuna (nuv. Eskilstuna), vilket måste ha upplösts före år 1164. Den romerska förteckningen, som torde ha tillkommit på påven Calixtus tid (1119—1124), har sedan tid efter annan varit föremål för andra forskares intresse, bl. a. har Jöran Sahlgren behandlat densamma i Namn och bygd 1925 (s. 187—188). Senast har filologen Petrus Envall i en tidskriftsartikel¹ avhandlat de i biskopssätetsförteckningen förekommande namnen »Liunga. Kaupinga» och »Arosa» och härtill knutit en del hypoteser, som tarva en mera ingående granskning ur historisk synpunkt.

Tunberg ansåg att »Liunga. Kaupinga» bör tolkas som Linköping, en åsikt som bl. a. Salomon Kraft anslutit sig till i »Linköpings historia». Envall åter anser det vara »klart», att Liunga och Kaupinga beteckna två skilda platser: »Att läsa dessa två namn som ett, då Liunga åtföljes av en tydlig punkt och Kaupinga skrives som tydlig majuskel är orimligt.» Han anser därför »Liunga» åsyfta det östgötska biskopssätet, som låg på platsen för det senare Linköping. I samband med domkyrkobygget »ordnades bebyggelsen som stad» och »i samband med stadsblivandet lades ordet *köping* till Liunga». Detta »tillägg av köping» skulle ha gjorts »mellan 1120 och 1145», då en »Liungacopensis episcopus» första gången omtalas.

»Kaupinga» åsyftar enligt Envalls mening det nuvarande Köping i Västmanland, vilket onekligen verkar överraskande. Han sammanställer detta med att den engelske munken David på 1000-talet bedrev en missionsverksamhet i det nära Köping belägna Munktorp. Envall framhåller visserligen att »i Davidsofficiets hymner understrykes särskilt, att David ej eftersträvade biskopsvärdighet», men han tillägger, att Davids »efterträdare var sannolikt den förste i Västmanland, som hade denna värdighet». Denne efterträdare skulle emellertid icke ha slagit sig ned i Munktorp utan förlagt sitt biskopssäte till »Kaupinga» (Köping). Visserligen bär denna ort äldst namnet »Laghlysakyping» (1257), men namnet »Köpung» (1300) förekommer senare vid sidan av det förra. Enligt Envall åsyftar Köping själva sockenkyrkan och staden, medan Laglösaköping skulle syfta på en 1 km sydsydost om staden belägen tingsplats och borg. Denna skulle ha fått sitt egenartade och svårtolkade namn, emedan den låg »utanför det gamla stadsområdet». Hans slutsats blir: »Den traditionella uppfattningen, att Laglösaköping skulle vara ett äldre namn på

¹ *Petrus Envall*, Svenska stift och landskap i början av 1100-talet. 1. Liunga, Kaupinga och Arosa (i Namn och bygd 1950).

staden, kan således avskrivas. När Florentinerhandskriften använde ordet *Kaupinga* om biskopssätet, var det i full överensstämmelse med det äldsta namnskicket på orten.»

I Köpings-Posten (3/3 1952) har en lokalforskare, K. J. Österberg, riktat några vägande invändningar mot Envalls tolkning av det mångtydiga namnet Laglösaköping. Han anser hypotesen om »den forntida Tingshögen i Köping som säte för medeltida rättsskipning i vår bygd högst tvivelaktig». Den bör enligt hans mening lämnas helt ur räkningen, med hänsyn till att Akerbo härads rätta tingsställe var Öklitta i Medåkers socken. Österberg påpekar, att det förefaller mest sannolikt att det biskopsmöte, som 1257 ägde rum i »Laghlysakyping», hade samlat i Köpings kyrka. Det på en kulle invid staden belägna fästet Köpingshus, som Envall identifierat med Laglösaköping, omtalas första gången så sent som 1375 och förstördes 1434 och kan näppeligen ha varit ett biskopssäte omkring 1120.

Österberg hänvisar även till ett brev av 2/3 1403 från riddaren Karl Ulvsson till Tofta, där denne återlämnar till konungen sin förläning »slot oc feste Lawlösæcöpfung, Akarbohunder, Lawlösæcöungz by — Arbughæ by».² Envalls hypotes att endast fogdeborgen (och icke den äldsta staden) skulle ha hetat Laglösaköping avvisas alltså bestämt.

Denna kritik är fullt befogad. Inga som helst traditionsuppgifter finnes om att Köping varit ett biskopssäte och som sådant en föregångare till Västerås. Den i Munktorp verksamme engelske missionären och munken S:t David behöver icke blandas in i diskussionen, emedan han (som Envall också medger) aldrig benämnts biskop i en senare tradition. Det är f. ö. påfallande att Köpingsbygden, i bjärt motsats till bygderna kring Eskilstuna, Strängnäs, Sigtuna och Uppsala, är så gott som tom på kristna runstenar. Visserligen torde Envall ha rätt, då han anser att intet belägg finnes för att ett biskopssäte i Västerås funnits före 1164, men detta utesluter ju icke att Köpingsbygden vid 1100-talets början kan ha hört under det närbelägna biskopssätet i (Eskils-)Tuna.

Avgörande för frågan om det på 1120-talet har funnits ett biskopssäte i det östgötska »Liunga» och ett annat i det västmanländska »Kaupinga» synes mig vara att biskop Gislo redan så tidigt som 1139 (ej som Envall antar först år 1145) i en i Lund utfärdad urkund benämnas »Lyngacopensis episcopus».³ Detta måste ju innebära att Gislos östgötska biskopssäte då — således blott omkring 15 år efter stiftsförteckningens upprättande — benämndes »Lyngacopia» eller »Liungakaupinga». Vidare må observeras att den romerska förteckningen rent dokumentärt måste betraktas som en »avskrift» av en från Norden mottagen originalurkund. Det är ingalunda ovanligt att romerska urkunder, som avhandla förhållanden i Norden, vanställa eller missuppfatta mindre kända ortnamn, särskilt gäller detta de avskrifter, som ingå i registraturen. I föreliggande

² Svenskt diplomatarium. Ny serie, 1, nr 290.

³ Diplomatarium Arna-Magnæanum, T. 1, pag. 246.

fall är det ju förklarligt att en i Italien bosatt skrivare uppfattat »Liungakaupinga» såsom två olika ortnamn — det var ju betydligt längre än t. ex. »Scara» eller »Tuna».

I motsats till Envalls hypotes om ett biskopssäte i Köping vid 1100-talets början grundar sig hans tolkning av namnet »Arosa» på flera vägande skäl. Detta namn tolkades av Tunberg förklarligt nog som avseende det »Aros», vilket omtalas i 1164 års fundationsbrev för Uppsala ärkebiskopsdöme och som då obestriddigt hänсыftar på Västerås. Nu visar det sig emellertid vid närmare granskning av ett flertal urkunder från den äldre medeltiden att med »Arosa» förstås icke Västra Aros utan i stället Östra Aros (nuv. Uppsala⁴). Numismatikern N. L. Rasmusson har också påpekat att mycket tyder på att de mynt från 1100-talets slut och 1200-talets början, som ha inskriften AROS(-AR), icke ha präglats i Västerås utan i Östra Aros.⁵ Den västmanländska stadens namn är, som Envall påpekar, vanligen Västra Aros och först sedan man omkring 1280 börjat ersätta det uppländska Aros med Uppsala, börjar »Arosia» mera allmänt användas om Västerås.⁶ Förhållandet Östra Aros—Västra Aros är därför analogt med det mellan Södertälje—Norrtälje. Den förra staden heter intill 1600-talets mitt blott Tälje. Så får »Norra Tælgha» i Roslagen stadsprivilegier 1622, varefter det äldre Täljes namn ändras till »Söder-Tälge».

Envall uppvisar att i en romersk stiftsförteckning från 1188—1189 kallas Västeråsbiskopen »Arosiensem vel Aloensem», liksom finlandsbiskopen »Aboensem» eller »Aurianensem» (efter Åbo resp. ån Aura). Västerås äldsta namn skulle enligt hans mening vara »Allo», vilket tolkas som »offerstället vid ån» (d. v. s. vid Svartån). Vid dess »aros» (= åmykning) låg också det 1164 omtalade biskopssätet.

Envalls slutsats blir att den på 1120-talet omnämnde »Aros»-biskopen residerade i Östra Aros, d. v. s. nuvarande Uppsala. Han gör även en viktig iakttagelse, då han påpekar att den i Botvidslegenden omtalade biskopen »Henricus scilicet Upsalensis», som omnämnes i Botvidslegenden som närvarande vid helgonets translation 1129, icke bör identifieras med den biskop Henrik av Sigtuna, som fördriven från Sverige stupade i Foteviksslaget 1134. Envall har emellertid icke observerat att uppsala-biskopen och helgonet Henrik i biskopslängden i »Registrum upsalense» har icke mindre än tre namngivna företrädare (Severinus, Nicolaus och Sueno) i sitt ämbete ävensom att han i legenden framställs som en samtida till konung Erik Jedvardsson, vilken uppges ha fullbordat domkyrkan i (Gamla) Uppsala. Detta tyder dels på att biskopssätet under Henriks episkopat har flyttats från (Östra) Aros till (Gamla) Uppsala,

⁴ Se härom *Envall*, a. a., s. 93—94 och *Folke Nordström*, *Studier i Uppsala domkyrkas äldsta byggnadshistoria*, s. 52—57.

⁵ *N. L. Rasmusson*, *AROS-brakteater*, i *Ångermanland* 1939, s. 40—50.

⁶ Biskopssätet i Västerås har emellertid sedan 1164 haft det latinska namnet »Aros» och dominikanklostret i Västerås kallas 1254 för »domus arosiensis».

dels på att »Arosstiftets» existens har sträckt sig tillbaka några decennier före år 1129 — låt oss antaga till 1000-talets slut!⁷

Envalls slutsats att ett biskopssäte i Östra Aros har existerat vid 1100-talets början samtidigt med ett annat sådant i Sigtuna, överensstämmer med de hypoteser, som tidigare framförts av Nils Sundquist och undertecknad.⁸ Enligt Sundquists mening skulle den äldsta biskopskyrkan i Östra Aros ha legat på platsen för den nuvarande domkyrkan och blivit riven i samband med den gotiska katedralens uppförande. Västeråsstiftets uppkomst står enligt min åsikt i nära samband med att biskopssätena i Sigtuna och (Eskils-)Tuna upplöstes (efter 1120-talet men före år 1164), måhända som en följd av beslut på det stora kyrkomötet i Linköping 1152. Mycket tyder också på att den nuvarande landskapsgränsen mellan Uppland och Västmanland är en på 1100-talet tillkommen stiftsgräns, som brutit sönder ett äldre uppsvenskt »folkland», troligen Fjädrundaland.⁹

Den ordning, i vilken de sex olika biskopssätena uppräknas (Skara, Linköping, Tuna, Strängnäs, Sigtuna, Östra Aros) har varit föremål för en del svårbegripliga spekulationer från Envalls sida (s. 99), föranledda av att han vill konstruera fram ett sjunde biskopssäte i »Kaupinga». Naturligast synes mig vara att biskopssätena uppräknas ur ärkebiskopssätet Lunds synpunkt, d. v. s. från söder till norr.¹⁰ Härvidlag låg Skara närmast och Östra Aros fjärmast. Från det ärkebiskopliga Lundastiftet var färdvägen till Skara också betydligt kortare och bekvämare än till Linköping.

Envall har utlovat en fortsättning på sina studier av den svårtolkade förteckningen och den motses med intresse. Måhända hade författaren kommit till ökad klarhet, om han först sökt penetrera den följande

⁷ I diskussionen om biskopssätets förläggning till (Gamla) Uppsala har man ofta uppmärksammat en viss »Siwardus obsalensis episcopus», vilken 1141 vistas i ärkestiftet Bremen och som tydligen är landsflyktig. Hans namn saknas i den uppsaliensiska biskopslängden. Möjligen är han en från Hapsal (Obsalu) i Estland fördriven missionsbiskop, som aldrig varit verksam i Sverige.

⁸ Se härom A. Schück, Svitjod och folklanden, i Historiska studier tillägnade Nils Ahnlund, s. 43—44, och Nils Sundquists recension av nämnda uppsats i »Uppland 1949», s. 177. Sundqvist anmärker här, att han är den, som tidigast hävdade, att biskopssätena i Sigtuna och Östra Aros existerat samtidigt med varandra vid 1100-talets början. Detta påstående är troligt, men emedan jag icke åhört något av Sundquists publicerade föredrag, var jag helt ovetande om hans åsikter i berörda fråga. Den omständigheten att en medeltidsarkeolog och en medeltidshistoriker med skilda utgångspunkter komma till en likartad slutsats är ju enbart glädjande för bägge parterna.

⁹ Min i »Svitjod och folklanden», s. 20—26, framlagda hypotes, att det äldsta Fjädrundaland även skulle ha omfattat hundarena Ärlinghundra och Håbo, får anses vara felaktig.

¹⁰ Detta framgår f. ö. av en jämförelse med uppräknningen av de norska biskopssätena, som börjar med Oslo och slutar med Nidaros. Detsamma gäller om de danska. Utgångspunkten är Lund, varefter i västlig riktning följa Roskilde, Odense, Hedeby, Ribe, Århus, Viborg och Borglum.

provinsförteckningen? Här må därför framföras några iakttagelser, som måhända kunna vara av betydelse för den fortsatta diskussionen. Enligt densamma räknas till svearnas rike (*regnum*) följande landskap (*insulæ*): Östergötland, Västergötland, Västmanland, Södermanland, Närke, Tiundaland, Fjärdhundraland, Attundaland, Gotland, Varend, »Findia», »Hestia», Hälsingland, Värmland, Tjust. Den omständigheten att Östergötland nämnes främst bland de olika landskapen tyder, som Envall antytt, på att förteckningen tillkommit vid en tid, då sveakonungarna företrädesvis uppehöll sig inom just detta landskap. Som nästa provins anges av naturliga skäl Västergötland, det andra stora götalandskapet. Härpå följer en grupp av tre landskap (Västmanland, Närke och Södermanland), vilka vanligen räknas till »Svitjod» (*Suecia superior*), ehuru de icke tillhöra de tre särskilda »folkland» som enligt upplandslagen »välja konung» vid Mora sten. Här efter följer i förteckningen namnen på dessa tre egenartade folkland (Tiundaland, Fjärdhundraland och Attundaland).¹¹

De följande sju »insulæ»-namnen sakna — i motsats till de föregående — allt inbördes geografiskt sammanhang, ty efter Gotland följer Varend, därpå de svårtolkade »Findia» och »Hestia» och slutligen komma Hälsingland, Värmland och Tjust. Det är tydligen fråga om en grupp av olika landskap, som alla befinna sig i ett perifert läge i förhållande till de förut omnämnda göta- och svealandskapen. Jämför man nu härmed den äldre västgötalagens och upplandslagens bestämmelser om den utvalde sveakonungens »eriksgata», finner man att de fem i förteckningens början omnämnda landskapen äro sådana, som döma den vid Mora sten utvalda sveakonungen till konung på sina respektive lands ting, sedan de vid landskapsgränsen ha utväxlat gisslan. Härpå följa de tre folkland, vilka gemensamt förrättade kungavalet vid Mora. Samtliga följande sju provinser äro sådana, vars menigheter i c k e utväxla gisslan i samband med »eriksgatans» kungliga rundritt.¹² Ej heller ha deras landsting någon befogenhet att döma den utvalde till konung.

¹¹ I samband härmed bör observeras att Snorre i den Sverigebeskrivning, som ingår i Heimskringla, talar om att i »själva Svitjod» heter en »del Västmanland eller Fjädrundaland; det är ett biskopsdöme». Troiligen har Snorre varit tveksam, då han skulle angiva omfattningen av Västerås biskopsdöme, som torde ha bestått av delar av såväl ett 'äldre' Västmanland som av ett 'äldre' Fjädrundaland. Att döma av Magnus Ladulås 1285 upprättade testamente (DS1 nr 802) räknas Västerås liksom Uppsala, till »Suecia» (= Svitjod) i motsats till Nyköping och Örebro. Synbarligen har man att räkna med två olika Svitjod, dels det ursprungliga (Tiundaland, Attundaland, Fjädrundaland), som befolkades av *uppsvearna*, dels det utvidgade, som även bestod av Södermanland och Västmanland (ev. även Närke). Se härom *Erland Hjærne*, Fornsvenska lagstadganden, i Humanistiska vetenskapssamfundets i Uppsala årsbok 1949—1950, s. 26—30, där förf. bl.a. hänvisar till en otryckt specialundersökning om »Svethiudh».

¹² Visserligen passerade eriksgatan det nordligaste Småland, men det var östgötarna (och icke smålänningarna) som skulle utväxla gisslan med västgötarna vid Junabäck enligt den äldre västgötalagens stadgande.

Man kommer därför fram till att en kategoriklyvning av det svenska rikets landskap existerade vid 1100-talets början: 1) svearnas tre »kungaväljande» folkland, 2) »kungadömande» folkland resp. landskap (Västmanland, Södermanland, Närke, Östergötland och Västergötland¹³), 3) vissa perifera landskap, vilka i förhållande till de övriga intaga en särställning och därför med all sannolikhet äro att betrakta som sveakonungens »skattländer».

Såväl urkunder som den på 1200-talet upptecknade Gutasagan omtala att *Gotland* erlade en årlig tribut av 60 mark silver till sveakonungens och hans jarls sändebud. Gotlands säregna ställning till Sveariket och sveakonungen under folkungatiden beror på att denna isolerade ö då lyckats bibehålla sin forntida ställning av ett skattland. *Hälsinglands* forna ställning av ett skattland framskymtar i hälsingelagen, som utförligt skildrar huru sveakonungens speciella sändebud, »konungsåren», årligen avhämtar hälsingarnas »skatt» under vintern och därvid blir eskorterad av landskapets män. *Värmland* var under medeltiden indelat i »sysslor», ett ord som betyder »skattpliktigt distrikt». Till förekomsten av »sysslor» i västra *Estland* återkommer jag i det följande. Enligt Snorres Edda kunde en »tjodkonung» (folkkonung) insätta jarlar (som även kallades »skattkonungar») som styresmän över mera avlägsna områden av sitt välde. Dessa erlade skatt till honom och utövade hans domsrätt. Det är synbarligen sådana »skatt»- eller »skotkonungar», som avses i Adams svårtolkade uppgift om att »konungar (*reges*) och folk, alla och envar, sända sina gåvor till Uppsala».

Måhända hade alla dessa »land» utom uppsvearnas tre kungaväljande »folkland» från början varit dylika »skattländer» under Uppsalakonungen». Men vid 1100-talets början torde deras antal ha inskränkts till dem, som i c k e fingo döma »till konung».

Beträffande den namngivna gruppen av sju skattland kunna »Guarandia» (Värend) och »Teuste» (Tjust) lokaliseras till Småland(en). Men varför omnämner förteckningen icke ett enda av de medeltida »land» (*terræ*), som ingå i nuvarande Jönköpings län? Av de »land», som ingå i nuvarande Kalmar län, namnges blott Tjust. Vi sakna t. ex. Möre, som enligt Wulfstans resebeskrivning från omkring 900 räknades till svearnas välde liksom det närbelägna Öland, vilket även fattas i »insulæ»-förteckningen. Detta förefaller gåtfullt. En svensk-dansk gränsuppteckning, som man numera anser vara äkta och allmänt vill datera till 1000-talets mitt, anger ju klart att åtminstone Möre då räknades till Uppsalakonungarnas välde.

Vi få därför undersöka om ökad klarhet i dessa problem kan vinnas genom en identifikation av de två skattländer, som benämnas »Hestia» och »Findia».

¹³ Enligt landskapslagarna räknas Södermanland och Västmanland som »folkland». Emedan närkeslagen gått förlorad, kan man ej avgöra om Närke räknats som »folkland».

Tunberg framförde förslagsvis att »Hestia» betecknade Gästrikland, vilket avvisades av Sahlgren, som hävdade att det måste avse Estland. Att sistnämnda åsikt är riktig framgår av att den i Estland verksamme missionären Teoderik på Vatikanconciliet 1215 omtalas som biskop av »Hestia»; i en urkund från 1211 bär han även titeln »Lealensis episcopus».¹⁴ Den framstående baltiske historikern P. Johansen anser att *Adalsyssla* och *Eysýsla*, åsyftande de estniska landskapen Wiek (estniska: Läänemaa) och Ösel (estniska: Saaremaa), fått sina namn, emedan de en gång varit svenska »sysslor» eller skattländer. Uppenbarligen har man i 1120-talets Norden betraktat vissa delar av det nuvarande Estland som svenska skattländer. Om detta *då* hänsyftar på ett aktuellt förhållande är dock omöjligt att avgöra.

»Findia» tolkade Tunberg som det småländska Finnveden medan Sahlgren ifrågasatte om icke härmed avsågs Finland. Tunbergs och Sahlgrens åsikter torde delvis kunna förenas med varandra, om det kan uppvisas att »Findia» (= Finlandia) åsyftar ett inom det nuvarande Sverige beläget »land», av vilket Finnveden utgjort en del. I sin avhandling »Finnveden under medeltiden» har Curt Härenstam i en excurs påvisat att den på 1300-talet författade Jydiska krönikan kallar Småland för »Fynlandia» och att även den holsteinska krönikan talar om »terra Vindland» som ett inom nuvarande Småland beläget land, vilket synbarligen låg utanför Kalmar slottslän. Det förefaller som om Varend och Kalmar län icke ha räknats till detta »Finland», men väl Finnveden och vissa nordost därom belägna områden.¹⁵ I medeltidens Sverige är denna innebörd av »Finland» okänd, ifrågavarande områden räknades på 1290-talet till »Smalandiæ» (Smålanden).¹⁶ Orsaken till att man på danskt håll först vid medeltidens slut börjar använda benämningen Småland på det stora gränslandskapet i norr, är att även Danmark hade sina »Småland». De under landstinget i Odense hörande öarna Mön, Falster och Låland benämndes nämligen gemensamt »Smålanden» och ännu under 1400-talet förekommer detta namn i en kunglig stadga. Ehuru namnet nu är utdött, kvarlever det i »Smålandshavet» (även kallat Smålandsfarvandet).

Antar man att »Findia» i stort sett skulle avse den del av det svenska Småland, som ingår i nuvarande Jönköpings län, blir provinsförteckningen något mindre gåtfull. Det förefaller emellertid svårt att antaga att »Teuste» skulle avse icke blott landet Tjust (1269: Thiust) utan även

¹⁴ P. Johansen, Nordische Mission, Revals Gründung und die Schwedensiedlung in Estland, s. 102.

¹⁵ Se Jydiska krönikans skildring av huru Erik Menved 1309 från Danmark skyndar till Birger Magnussons hjälp: »Transiuit igitur pacifice per Fynlandiam et Ostgociam, nullo presumente resistere, intrauitque superiorem Sweciam ac potenter obsedit castrum Nykopensen». SRSI: 1 s. 124.

¹⁶ En parallell härtill är det kring Dalälven belägna »Járnberaland», som omtalas i fornvästnordisk litteratur men som icke kan spåras i någon svensk källa.

landen Möre och Öland. En tänkbar förklaring till denna lakun skulle vara att provinsförteckningen uppgjorts vid den nordiska ärkebiskopsstolen i Lund (ett tecken härpå skulle vara benämningen »Finlandia» på västra Småland) och att man där icke kunnat hålla reda på alla de många större och mindre skattland, som funnos inom Smålanden, utan nöjt sig med att göra ett visst urval: Varend, »Finland» och Tjust. I annat fall måste man antaga, att Öland och Möre omkring 1120 icke ha räknats till Sveariket, utan eventuellt varit skattskyldiga till någon hednisk furste eller erövrade av något främmande folk (vender?).¹⁷

Möjligt är att den presumerade lundensiske meddelaren kan ha glömt bort att ange andra mindre »länder» t. ex. Åland och eventuellt andra skattländer öster om Bottenviken. Det är emellertid lika tänkbart att »Hestia» (Estlandia) kan ha haft den kollektiva betydelsen »Österland» och att häri innefattats skattländer ej blott söder om Finska viken utan även norr därom.¹⁸ Vi konstatera vidare att Jämtland saknas i provinsförteckningen. Detta överensstämmer med uppgifterna om att Jämtland skulle ha övergått till det norska riket i början av 1100-talet, ehuru det i kyrkligt avseende sedan räknades till Uppsalastiftet (det forna Arosstiftet).

I likhet med Envall finner jag det alltså troligt, att »förteckningen

¹⁷ Sistnämnda möjlighet har här framkastats för att förklara den gåtfulla förekomsten av vändiska fornsaker från den äldsta medeltiden i öländska fornborgar, som konstaterats av Mårten Stenberger, ävensom de sena traditionsuppgifterna om en i Gråborg (Algutsrum sn) bosatt »kung Bugislav». Se härom *Stenberger*, Eketorps borg, i *Arkeologiska studier tillägnade H. K. H. Kronprins Gustaf Adolf*, s. 132—140, och *Fornvännen* 1927, s. 53. I samband härmed må påpekas en gåtfull uppgift från 1667 års antikvitetsrannsaking i Lannaskede socken (Östra härad i Småland). De gamla i socknen sade, att »Landschede kyrkia är den äldsta i Smålandh, och seges att barn äru hafde ifrån Öland tijtt till christendom». Uppgiften synes häntyda på att en »hednisk reaktion» förekommit på Öland under äldre medeltiden. Kan man härigenom få en förklaring till Snorres uppgifter om Sigurd Jorsalafares »Kalmarledning» 1123? Ursprungligen var den planerad som ett danskt-norskt korståg. Enligt Snorre bedrev den norska ledungsflottan härjningar i Kalmar och i »Småland» och tvingade »smälänningarna» att antaga kristendomen. Härmed må sammanställas uppgiften att ärkebiskop Asker av Lund före år 1127 hade fått en påvlig fullmakt att missionera bland de hedniska venderna. Vendernas krigiska aktivitet under 1100-talets förra hälft var påfallande stark att döma av Snorres utförliga skildring av deras plundring av Kungahälla 1135. Den företogs med 300 snäckor under ledning av deras »kung» Ratibor (eg. var han hertig av Pommern, han dog omkr. 1152). Två år tidigare uppges venderna ha förhärjat Roskilde. I detta sammanhang må även uppmärksammas diskussionen om förekomsten av vändiska ortnamn på Falster och Låland (alltså i de danska »Smålanden»). Se härom bl. a. *Steenstrup*, *Venderne og de danske*, s. 111—112. Endast genom fortsatta arkeologiska undersökningar på Öland torde ökad klarhet kunna vinnas om här antydda problem.

¹⁸ I så fall skulle »Hestia» (Estlandia) vara en motsvarighet till »Helsingia» (Hälsingland), som omfattade ett flertal mindre »land» såsom Alir, Sundhed, Medelpad och Ångermanland.

kommit till det påvliga kansliet från ärkebiskopen i Lund», men jag ställer mig tvivlande till påståendet att denne »erhållit den från sin bundsförvant biskopen av Liunga». Möjligen kan det ifrågasättas om förteckningen tillkommit under förhandlingar mellan Lund och påvestolen i samband med det »korståg», som enligt Snorre planerades i Danmark och Norge 1122 och som också utgick följande år (»Kalmaredningen»).

Till slut må här vidröras ett problem, som intimt sammanhänger med »biskopssätetsförteckningens» tolkning. Är det säkert att alla de olika landskapen (*insulæ*) vid 1100-talets början ha haft samma omfattning som under 1200-talet eller kunna icke dessemellan vissa gränsförändringar ha ägt rum? Vi ha redan förut uttalat vårt tvivel på att Västmanlands ursprungliga östgräns gick i Sagån och i stället antagit att detta landskap i äldre tid i öster blott sträckte sig fram till Svartådalen. Följaktligen skulle, som tidigare hävdats, den östliga hälften av det senare landskapet Västmanland ursprungligen ha ingått i det uppsvenska folklandet Fjädrundaland. Det kan därför av flera skäl ifrågasättas, om icke det i väster belägna Rekarne har ingått i det ursprungliga »västmännens land» (Guasmannia) och om icke (Eskils-)Tuna har tillkommit som ett »västmännens» biskopssäte. I motsats till min tidigare i »Svitjod och folklanden» (s. 15—26) hävdade hypotes har jag numera funnit det vida mera sannolikt att forntidens »Västmanland» omfattat tre väster om »uppsvearnas» tre kungaväljande folkland belägna »storbygder», nämligen Snävringe (inklusive Tuhundra), Åkerbo och Rekarne. Missionen har här påbörjats av S:t Eskil i Rekarne och fullföljts av S:t David i Snävringe och Åkerbo.¹⁹ Det under 1100-talets förra hälft upplösta »Tunastiftet» skulle alltså ha omfattat såväl »Guasmannia» (= Ur-Västmanland) som »Nerh» (Närke), vars »apostel» torde ha varit den i Kumla skrinlagde S:t Tyrgils. Tillkomsten av det senare biskopssätet i Västerås skulle ha skett i samband med en radikal revision av stiftsindelningen i Mälardalen. Närke och Rekarne skulle ha förts över till Strängnässtiftet. Sigtunastiftet åter har blivit uppdelat så att Attundaland och östra delen av Fjädrundaland tilldelades det forna »Arosstiftet», som nu hade sin katedral i (Gamla) Uppsala. Av de återstående delarna av »Guasmannia» och Fjädrundaland skulle man så ha bildat nya Västeråsstiftet. Denna nya stiftsindelning skulle sedan ha påverkat lagsagoindelningen så tillvida som Västmanland, Södermanland och Fjädrundaland härigenom skulle ha fått den omfattning, som framgår av folkungatidens urkunder.

Adolf Schüch

¹⁹ I samband härmed må påpekas att Västmanlands förnämsta kungsgård Dävö, känd som drottning Helvigs änkesäte, ligger i Munktorps socken i Snävringe. Sannolikt har en jarladomän legat vid (Eskils-)Tuna i Rekarne (se Ahnlund i Historisk tidskrift 1948, s. 317).